

AZ ÓBUDAI KATONAI AMFITEÁTRUM

Irta: *Mesterházy Jenő*

MAJDNEM húsz évszázaddal ezelőtt, Augustus császár korában indult meg a római hódítás útja hazánk területén. A Száva mentén régebben megtelepült pannonoknak és a többi kelta törzseknek az ellenállása nem tudta leküzdeni a római légiókat. Ezek már a Krisztus születése utáni első század közepén érkeztek fővárosunk környékére és az első század végén az egész Dunántúl római uralom alá hajtása be volt fejezve. Az új provinciát a vitéz pannonokról nevezték el. A második század elején azt Traianus császár osztotta fel két részre. Egy nyugati szélesebb és egy keleti keskenyebb részre. Ezt a keleti, keskenyebb Pannoniát, melynek nyugati határa Esztergomtól kissé innen futott a Dunával párhuzamosan déli irányban, Alsó-Pannoniának nevezték. Ennek lett a fővárosa a kelta eraviscus törzs Ak-inke faluja, amely a mai Ó-Buda helyén és ettől északra kiterjedő területen lett a római telephelyek egyik legnagyobbja. Központja a megerősített katonai tábor, a castrum volt, a mai óbudai Fő-tér és hajógyár táján. Ennek kiterjedését pontosan megállapítani még ma sem tudták. Nyugati széle valószínűleg a Miklós-utca tájékával eshetett egybe. Ezen túl voltak a katonákat kísérő iparosok, kereskedők, markotányosok lakásai, az ideiglenes bódék, vagyis canabák, amelyeket azonban hamarosan kőépületek váltottak fel, mikor Aquincum véglegesen szálláshelye lett a második számú segédlegiónak. A tábort körülvevő városrész lakói állandóan gyarapodtak a kiszolgált katonákkal, a veteránokkal, kik nyugdíjas éveiket is katonatársaik közelében óhajtották eltölteni. Így a tábor körül lassanként egy katonaváros alakult és a polgári elem a katonavárost északról határoló temetőn túl tömörült. Itt alakult ki a polgárváros, melynek romjait 1879-ben kezdték kiásni és amelynek közepén épült 1894 és 1904 között az aquincumi múzeum. Ennek a polgári rom-városnak leghatalmasabb épületmaradványa az amfiteátrum, amelyet az esztergomi vasútvonal és a szentendrei országút összeszőgelésében találtak meg 1879-ben.

A régi aquincumbelieknek ez a hatalmas kerülékalakú épülete az életre-halálra szóló gladiatori játékoknak és az állatküz-

delmeknek volt a színhelye. Hogy mikor készült, azt egészen biztosan szintén nem tudjuk, de valószínűleg a II. század derekán, amikor a polgárváros is már erőteljesen benépesült. 162-ben már állott ez az amfiteátrum, mert ebben az évben épült nyugati külső falához Nemesis istennő tiszteletére egy szentély, mégpedig M. Ulpius Zosimus gazdag aquincumi polgár kegyes adománya révén. Az erről szóló és megmaradt felirásból egyesek még azt is feltételezik, hogy az egész amfiteátrum ennek a görög eredetű M. Ulpius Zosimusnak a jóvoltából épült. De ez nem valószínű, mert a hatalmas, több ezer ember befogadására alkalmas kőcirkusz költségei bizonyára Ulpius Zosimus anyagi tehetséget is meghaladták. Az ásatások alkalmával előkerült felírások és nevek kivétel nélkül polgári vonatkozásúak voltak. Sem a castrum parancsnokának, sem másféle katonai hivatalnokoknak az ülőhelyét az amfiteátrum feliratos helyei között megállapítani a régészek nem tudták. Így természetesen merült fel az a gondolat, hogy a katonaság talán egy másik amfiteátrumban élvezte a véres gladiatori vagy ádáz állatviadalokat. Ha a katonaságnak úgyszólván épült egy különálló hatalmas fürdő a castrum mellett, a mai Flórián-téren, amelyet első magyar archeológusunk, Schönwizner István már a XVIII. században megtalált, akkor könnyen volt feltételezhető az is, hogy nem feledkeztek meg a katonaság szórakoztatásáról sem és bizonyára gondoskodtak a rómaiak előtt különösen közkedvelt gladiatori játékok számára egy katonai-amfiteátrumnak az építéséről is.

Ezt a feltevést hamarosan megerősítette egy feliratos kőtábla, amely az aquincumi múzeumnak legszebb és egyik legnagyobb feliratos kőtáblája. Lelőhelye Ó-Buda és Újlak határán, a Viador-utcában volt, azon a helyen, melynek tájékaig terjedt déli irányban Aquincumnak az a része, amely a katonavárosnak felelt meg. Felirata nem vonatkozhatott másra, mint ennek a városrésznek az amfiteátrumára, amelyet a II. segédlegió épített. A légió ezzel a kőtáblával örökítette meg az akkor uralkodó Antoninus Pius császárnak, a haza atyjának az emlékét, amikor az negyedízben a konzulsgot viselte. Az időrendi számítás szerint pedig ez 145-ben volt. A katonai amfiteátrum tehát korábban épülhetett mint a polgárvárosi és így a katonák szinköre megelőzte a polgárokét.

A kőtábla azon a helyen került elő, ahol a mai Viador-, Pacsirtamező-, Nagyszombat- és Szőlő-utcák összetalálkoznak és alig észrevehető emelkedéssel egy kis dombot alkottak. El is nevezték ezt az emelkedést Királyhegynek, de a régebbi óbudaiak inkább

Akasztó-hegynek, Kutya-hegynek, Sintér-hegynek nevezték és szájhagyományként járt közöttük, hogy helyén egykor hatalmas épület, közelebből várkastély állott, amelyet még Nagy Lajos király adott át édesanyjának, az özvegy anyakirálynénak. A négy utca által közrefogott Király-hegy vagy Sintér-hegy azonban be volt építve és így nem lehetett megbizonyosodni arról, hogy a felírtos tábla szerint valóban ott volt-e a római katonák mulatóhelye már a II. században. Feltűnő volt azonban, hogy a térséget kitöltő apró házak nem négyszögben, hanem körben épültek, szinte olyanformán, mintha egy régi kerékalakú épület alapfalain helyezkednének el. Ez az elhelyezkedés, a kerékalak és mérete is arra mutattak, hogy nagyon valószínű az a feltevés, hogy a rómaiak korában ott amfiteátrumszerű épület emelkedett.

Bármennyire valószínűnek tetszett is ez a feltevés, egyesek mégis kételkedtek benne. Szokatlannak találták, hogy Aquincumban két amfiteátrum legyen, mikor az Itálián kívüli római városokban legfeljebb csak egy-egy amfiteátrum volt majdnem mindenütt. A kételkedők nem vették figyelembe, hogy a régi provinciális városok között akadt kettő — mégpedig az alsó-ausztriai Carnuntum (Hainburg-Petronell között) és a németországi, Rajna melletti Xanten — ahol nem egy, hanem két-két amfiteátrum volt. Nem lévén tehát egységes felfogás ebben a kérdésben és mert nem is érezték szükségét annak, hogy a Király-hegy felszíne alatt meg is keressék a második amfiteátrumot, egyelőre meg sem kísérelték a katonai amfiteátrum alapfalain emelkedő kicsi házak kisajátítását vagy megszerzését.

Mikor azonban végre időszerűvé vált a városrendezés terén ugyancsak elhanyagolt Ó-Buda új tervrajzának elkészítése, már az első óbudai városrendezési elgondolás parkot tervezett a Viador-, Pacsirtamező-, Nagyszombat- és Szőlő-utcák közé eső kicsi házak helyére. Megkezdődött tehát ezeknek a házaknak a székesfőváros részére való fokozatos megszerzése. 1925-ben a Szőlő-utca felőli házakat a főváros már le is bontatta és ezzel lehetővé tette az Aquincumi-Múzeum vezetőségének, hogy a házak alatt próbaásatásokat végezzen. Ezek hamarosan igazolták, hogy a háztömb alatt valóban egy amfiteátrumnak a maradványai vannak. Olyan kicsi terjedelemben folyhattak azonban ezek a kutató munkálatok, hogy az amfiteátrum méreteiről és falmaradványainak terjedelméről kellő meggyőződést az ásatásokat vezető régészek szerezni nem tudtak. Várni kellett tehát a további házak lebontására. Meggyorsította ezeket a munkálatokat az óbudai városrendezés sürgetése és az a megfontolás, hogy a katonai amfi-

teátrum maradványait mielőbb ki kell szabadítani a föld mélyéből, hogy annak alapján gondoskodhassanak megfelelő környezet tervezéséről is.

Igy fogtak végre 1936-ban a feltárási munkálatok első szakaszához. Kiszabadították az épületrom külső falát, mely egyes helyeken megközelíti a 2 m 40 cm vastagságot. Olyan méret ez, mely páratlan még rómaikori falmaradványainknak a méreteinél is. A további ásatások folyamán előkerült a körfalnak egy összefüggő teljes szakaszaként a Viador-utcától a Szőlő-utca felé (nagyjából nyugat-déli irányban) húzódó falrészlet, melyet kívülről egyenlő távolságban hatalmas, 170 cm vastagságú támpillérek tagolnak részekre. Megtalálták az épület belsejébe vezető járatokat, a belső kettős körfalat és a feléje húzódó sugárirányú támfalakat is. 1937-ben elérték az egyik főkaput és kereken száz méter hosszú külső körfalat tártak fel. Ezzel a katonai amfiteátrumnak több mint egynegyede vált láthatóvá és noha a munkálatok szinte majdnem megakadtak és a Pacsirtamező-utca felőli oldal két házából a régi lakókat még az elmúlt évben sem sikerült kitelepíteni, mégis lehetővé vált a katonai amfiteátrum méreteinek pontos megállapítása. A kerülékalakú építmény hosszabb tengelye 120 m, a rövidebb pedig 90. Ha összevetjük a katonai amfiteátrumot a polgárral (melynek nagy tengelye 67, kistengelye pedig 62 m), akkor nyilvánvaló, hogy az óbudai katonai amfiteátrum annyira nagyobb az északinál, hogy befogadóképessége szinte kétszerese az előbbinek. Szorosan számítva 10.000 ember is elfér ebben a hatalmas színpadon. Ha tehát a II. számú segédlegió számát maximálisan 6000-re tesszük, akkor világosan láthatjuk, hogy az aquincumi római katonák kényelmesen elérték a színpad nézőtérén és ott még hozzátartozóik közül is számosan helyet kaphattak.

A lépcsőzetesen emelkedő hajdani nézőtérnek az ülései természetesen nem maradtak meg, mert Ó-Budának már a középkori lakói is rátelepedtek erre a hatalmas épületre. Annak a földfelszín feletti részeit ezek a régi lakók és az újkoriak teljesen lehordták és így csak az maradt meg, ami mélyebben feküdt a mai felszínnél. Vannak azonban olyan nyomok, amelyek arra mutatnak, hogy a nézőtér csupán földsánc volt, mely a hatalmas körfalon emelkedett. Ennek lépcsőzetes nyomát a felszín alatt lejjebb menve meg is találták és megvan rá a remény, hogy legalább egy részleten sikerül feltárni és megőrizni az eredeti lépcsőzetet. Egyébként a kockakövekkel burkolt külső fal eléggé közel kezdődik a föld felszínéhez, honnan felfelé haladva a régi római szintig, ez a falmagasság két és három méter magasságig váltakozik,

Ezekből az adatokból is elképzelhetjük ennek a most feltárt katonai amfiteátrumnak a nagyméretűségét és annak ellentétére, hogy falaival nem emelkedik olyan magasan a felszín fölé, mint az aquincumi északi, vagyis polgári amfiteátrum, hatása mégis lenyűgöző, mert még így, nem teljesen feltárva is megdöbbenet arányaival, óriási főbejáratával, ritmikus tagoltságával és határozott nagyvonalúságával. Pedig miként már említettük, hiányzik róla a felépítmény nagyrésze és így azok a díszek és egyéb tagozatok is, melyek a hatalmas épületen kétségen kívül meglehettek. Ha majd feltárul az egész épületalap, akkor lesz csak igazán fenséges és szinte megható látvány, mert belepillantást enged majd az egykori hatalmas épületnek ama legmélyebb belsejébe, amelyet a római legionáriusok közül is csak azok láthattak, kik részt vettek az amfiteátrumnak megalkotásában.

A nagyméretű színpód építői u. i. maguk a katonák voltak, kik nemcsak utakat, de nagyarányú fürdőket, vízvezetékeket, csatornákat építettek, mocsarakat szárítottak ki, szőlőket és erdőket ültettek ott, ahol kellett és lehetett. Méltán megérdemelték tehát a szórakozást is és annak legváltozatosabb helyét: az amfiteátrumot. Hogy annak küzdőterén, az arénán miféle játékok folytak le, annak leírása messze vezetne el tárgyunktól. Csak egy bizonyos, hogy nem a nemesebb szórakozást nyújtó színpódoknak a helye volt az aréna, hanem a vad állathajszáknak; nálunk, Aquincumban többnyire a medvék, vaddisznók és a viadalokra külön betanított rabszolgák, a gladiátorok között. Ezek a játékok vérengzésükkel messze túlszárnyalták a Spanyolországban még nem is olyan régen divatozó bikaviadalok küzdelmeit. Adataink vannak arról, hogy a leghatalmasabb római amfiteátrumban, a Colosseumban egy Traianus császár által rendezett ünnepség-sorozaton 123 nap alatt 10.000 gladiátor harcolt. Pompeius pedig egy alkalommal 5—600 oroszlánt, 18 elefántot és 400 másféle vadállatot hozatott a nép gyönyörködtetésére Rómába. Hogy hány ember, vadállat, esetleg a vadállatok elé dobott keresztény pusztulhatott el az aquincumi katonai amfiteátrumban, azt számszerűleg nem tudjuk. Az épület hatalmas romjainak a szemlélete így természetszerűleg nemcsak a hódító római nép nagyméretűségét és erejét, hanem durva vérengzéseit is eszünkbe juttatja. Mindenesetre megkapó és hatalmas kép lesz ez az épületrom, megfelelő parkkal, mint környezettel, mely idegenforgalmunkat is hatásosan fogja emelni. Míg a polgári amfiteátrum távolabb fekszik, addig ez a katonai, második szinte benne van a jobbparti főváros szívében és még ismertebbé fog válni, ha meg-

épül az óbudai új Dunahíd. Fővárosunk világhírét ez az újonnan feltárt épületrom nagyban fogja emelni, mert most már nemcsak a város külterületén, hanem a belsejében is lesz egy római arénánk, miként a büszke Párizsnak az Arènes de Lutece . . .

És csodálatos, hogy erről a katonai amfiteátrumunkról, mint határozott bizonyosságról értekezett már 1823-ban egy művelt magyar honfitársunk, Németh Sándor: «Észrevételek az Ó-Budai határban található és látható Római Régiségek iránt» címmel. Osztrák szolgálatban alkalma volt Némethnek Itáliában és Poláiban a különféle rómaikori építészeti és egyéb emlékek tanulmányozására. Midőn 20 évi külföldi szolgálat után hazatért és az óbudai meg a visegrádi királyi uradalmak «Kameralis Praefectura» lett, itthon a legnagyobb szenvedéllyel kutatta a római emlékeket. Így jutott el a Király-hegyhez. Feltűntek ott néki a köralakban épült házak és polai tapasztalatai alapján állapította meg, hogy a Királyhegyen épült házak alatt egy olyan amfiteátrum van, mint amilyen a polai, melynek azonban felépítményeiből is még sok látható. Feltevése szerint a Római-fürdő 24°-os vizét egészen idáig vezették el a katonák, hogy abban a gladiátorok «kik életre-halálra hadászni kényszerítették, megmosakodhassanak és fürödhessenek» . . . Tartalmas és mélyenjáró értekezése után éppen száz esztendőnek kellett eltelnie, hogy megkezdjék a katonai amfiteátrum feltárását és a világ szeme elé állítását. Ezzel a megcsonkított, kicsi Magyarország megint egy olyan munkát végzett el a főváros anyagi ereje révén, amit a régebbi, nagyobb ország észre sem vett. De ez a kultúr munka is csak egyik bizonyosága életakarásunknak és életerőnknek, amelyek révén nemcsak önmagunkat gazdagítjuk, hanem a művelődésre vágyó, tökéletesebb emberiséget.

ÉJJELI KALAND

*Várom a reggelt, hánykódva az ágyban,
de hosszúak ezek az éjjelek!*

*Unalmamban égő cigarettámmal
az éjszakába lyukat égetek.*

*S íme, egy lány bújik át rajt — piros kalappal
oly üde, szép, s oly édesen nevet:
köszöntöm, s örömmel vele megyek.*